

MEZEI ZSOLT

Egy ósnyomtatvány kéziratoldala (Missale Strigoniense, 1486)



KÖNYVNYOMTATÁS ELTERJEDÉSÉBEN nagy szerepet játszottak az egyházi, liturgikus használatra szánt művek. Az első nyomdász mesterek hamar felismerték az egyházi megrendelők és megrendelések jelentőségét. Bár sajátos műfajú (missale, breviarium, graduale, antiphonale stb.) dokumentumok kiadásáról van szó, mégis, ezek számottevően hozzájárultak a nyomdatechnika elterjedéséhez. Az első teljes miscskönyvet 1474-ben nyomtatták ki: ettől kezdve mind sűrűbben találkozunk különböző kiadásokkal, amelyek betűtípusaikkal, illuminációikkal még a kéziratokhoz képest utánozni. A XV. század második felében a liturgia végzéséhez szükséges szerkönyvekkel a magyar papság is jól el lehetett látva, hiszen már az 1279-ben tartott budai zsinat előírta, hogy minden papnak legyen misszáléja. Az 1480-as Missale Ultramontanorum nyitotta meg a magyar használatra szánt szerkönyvek sorát, és ettől kezdve folyamatos a különböző típusú, liturgikus használatra szánt könyvek kiadása.¹ Hermann Egyed egyháztörténetében² olvashatjuk, hogy pl. „Kőszegen rendkívül gazdag volt a liturgikus könyvek sorozata: kilenc pergamenre írt és öt papírra nyomtatott missale mellett egy pergamenre írt és egy nyomtatott psalterium, két pergamen graduale, két pergamen és egy papír antiphonale, egy nagy pergamen ordinarium és egy nyomtatott teljes szentírás a liturgikus könyvek készlete.” Európai viszonylatban a XV–XVI. században Magyarország a nyomtatott liturgikus könyvek kiadását tekintve igen előkelő helyet foglalt el: 1484–1518 között az esztergomi misszálé tizenhárom, az esztergomi breviárium 1480–1558 között tizenhárom kiadást ért meg. Nagyjából fél évszázad alatt körülbelül félszáz liturgikus könyv készült az akkori legkiválóbb könyvnyomtatók műhelyében a magyar egyházmegyéék és szerzetesrendek használatára.

Mindaddig, míg Pázmány Péter javaslatára a 1630-ban összeült nagyszombati zsinat el nem fogadta a Missale Romanumot, mint egységes, a Tridenti Zsinat tekintélyével előírt római miscskönyvet³, a magyarországi egyházmegyéék saját régi rítusukat követték és saját könyveikből mondták a misét.

¹ TÖRÖK József: A katolikus egyház és liturgia Magyarországon (A kezdetektől a 19. század végéig). Bp., 2000. 81.

² HERMANN Egyed: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. (2. jav. kiad.) München, 1973 [1983!]. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae, I.) 177.

³ Missale Romanum ex decreto sacrosancti Concilii Tridentini etc. Az egységes miscskönyvet Szent V. Piusz pápa vezette be 1570-ben.

AZ ŐSNYOMTATVÁNY

Missale Strigoniense. Venetiis, 1486. 18. Mart. Erhardus Ratdolt, 2°. 236 levél [a₈ b₄ c₂] a–i₈ k₁₀ m–z₈ A–D₈ E₆. Levélszámozás: [14] I–CCXXI [1]. 2 hasábos, 39, 27 sor. Színes nyomású kánonfametszet, piros hangjegyvonalazás. Fekete és piros nyomás.

Példányunk jelzete: Főszékesegyházi Könyvtár (Esztergom) Inc. XV. I. 139.

Hivatkozások a műre: KNAUZ, FERDINANDUS: *Libri missales ac breviarum ecclesiae Hungariae ad receptionem usque ritus romani*. Strigonii, 1870. 7–10. — SZABÓ KÁROLY–HELLEBRANDT ÁRPÁD: *Régi Magyar Könyvtár III*. Bp., 1896–1898. 11. — HORVÁTH IGNÁC: *A Magyar Nemzeti Múzeumi könyvtár ősnymtatványainak jegyzéke = Magyar Könyvszemle*, 1894. 21. — SAJÓ–SOLTÉSZ: *Catalogus incunabulorum...* Bp., 1970. 2312d. — HUBAY ILONA: *Missalia Hungaria. Régi magyar misekönyvek*. Bp., 1938. 24., 39., 3. sz. tábla. — RADÓ POLIKÁRP: *Nyomatott liturgikus könyveink kézírásos bejegyzései*. Bp., 1944. 76. — SZ. KOROKNAY ÉVA: *Magyar reneszánsz könyvkötések. Kolostori és polgári műhelyek*. Bp., 1973. (Művészettörténeti füzetek, 6.) 152. — SZENDREI JANKA: *A magyar középkor hangjegyes forrásai*. Bp., 1981. 74. — CSAPODI CSABA–CSAPODINÉ GARDONYI KLÁRA: *Bibliotheca hungarica. Kódexek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 előtt I. Fennmaradt kötetek: A–J*. Bp., 1988. 1238. — *Cimélia. Az Országos Széchényi Könyvtár kincsei*. (Szerk. Karsay Orsolya) Bp., 2000. (Libri de libris) 219.

Ősnymtatványunk az itáliai ősnymdászat „fővárosában”, Velencében került ki a sajtó alól 1486. március 18-án. A kolofonban lévő adatokból kiderül, hogy a kötetet az augsburgi származású Erhard Ratdolt nyomtatta. Ratdolt akkor jött Velencébe, amikor ez a város művészetének és iparának fénykorát élte, s nyomdászatának gyors fellendülése a nyomdászokat nagy versengésre készítette. Ratdolt művészi kivitelű nyomtatványaival rögtön az elsők közé emelkedett, hiszen megteremtette a reneszánsz-ízlésű nyomtatott könyvdísz. Indadászes iniciáléi⁴ és lapszéldíszei nem utánozzák a kódexeket, hanem inkább antik motívumok alapján, a fametszés és a fekete-fehér nyomás eszközeivel törekszenek a tiszta, művészi stílus megteremtésére. Ebben a misszáléban is megtalálhatók ezek a jellegzetességek, a kötet legérdekesebb része azonban mégis az ötszínű kánonfametszet, amely a legelső Ratdolt színes fametszeteinek sorában.

Esztergomban⁵ ma két példány van ebből a misekönyvből: egy pergamenre és egy papírra nyomott példány. A kánonfametszet csak a papírpéldányban van meg, a másiktól kivágták. Ugyanakkor ez a példány csonka, az első és a 232–236. levelek hiányoznak; ezeket Petrus Lichtenstein 1512. évi esztergomi misekönyvéből pótlólag kötötték hozzá. Kötése korabeli, gótikus vaknyomásos bőrkötés, rézveretekkel.⁶

A pergamenpéldány kolofonjából az is kiderül, hogy a kötetet Mihály milkói püspök⁷ rendeletére (de consensu ac favore Reverendissimi in Christo patris ac domini

⁴ Lásd közleményünk kezdő „A” betűjét!

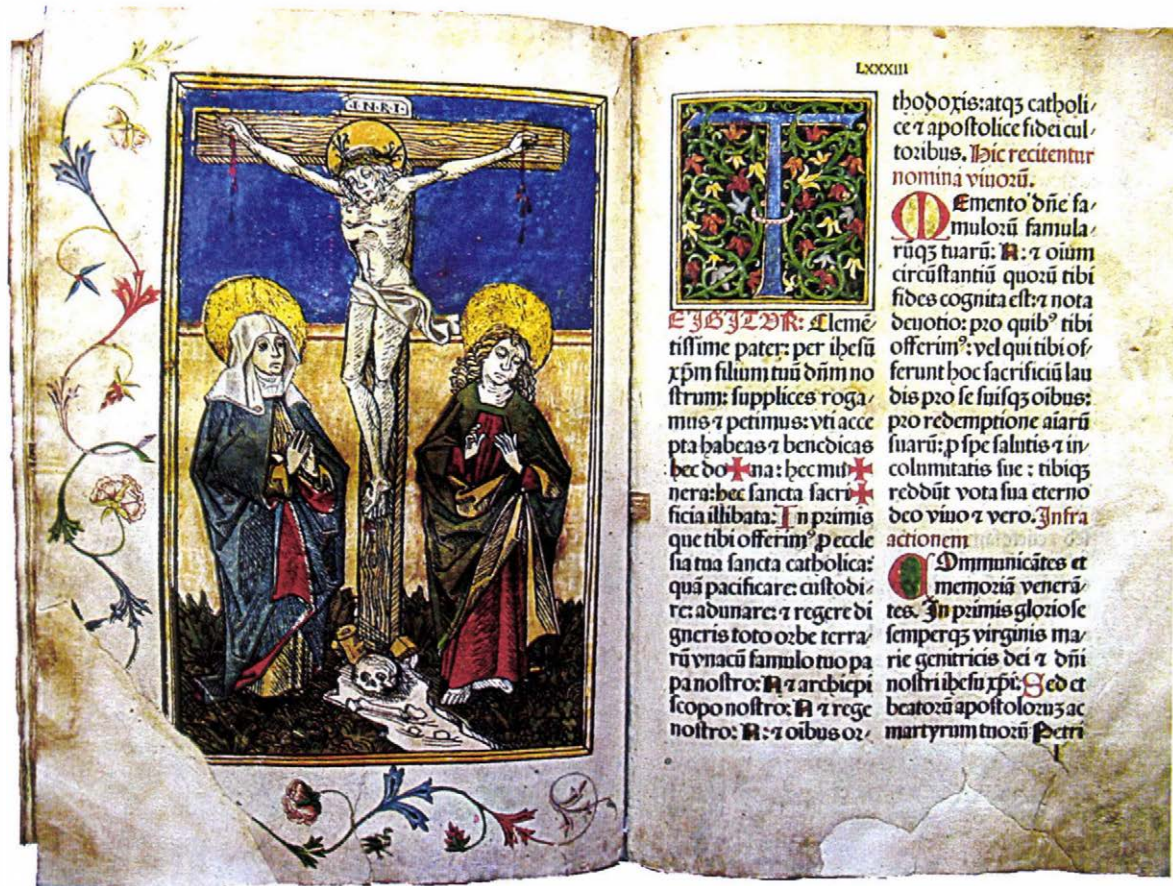
⁵ További két példány az Országos Széchényi Könyvtárban van. Vö. SAJÓ–SOLTÉSZ 2312.

⁶ Feldolgozta: SZ. KOROKNAY 1973. 152. sz.

⁷ Mihály személyéről nincs adatunk, a milkói püspökség Moldva és Havasalföld határán volt. 1226-ban Róbert esztergomi érsek az akkor megtért kunok püspökévé Theodorik milkói püspököt tette. Hivatalá-



Az 1486. évi esztergomi misszálé kötéstáblája



thodoxis: atq; catholi-
ce: et apostolice fidei cul-
toribus. **Hic recitentur**
nomina virozū.

Memento dñe fa-
mulozū famula-
rūq; tuarū: **R:** et oīum
circūstantiū quozū tibi
fides cognita est: et nota
deuotio: pro quib; tibi
offerim;: vel qui tibi of-
ferunt hoc sacrificiū lau-
dis pro se suisq; oibus:
pro redemptione aiarū
suarū: p spe salutis et in-
columitatis sue: tibiq;
reddūt vota sua eterno
deo viuo et vero. **Infra**
actionem

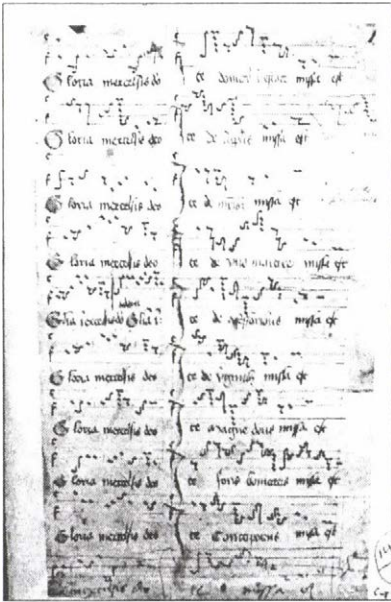
E **3 B 3 2 2 R:** Cleme-
tissime pater: per ihesū
xpm filium tuū dñm no-
strum: supplices roga-
mus et petimus: vt acce-
pta habeas et benedicas
hec do- **X** na: hec mi- **X**
nera: hec sancta sacri- **X**
ficia illibata: **I**n primis
que tibi offerim;: p ecclē
sua tua sancta catholica:
quā pacificare: custodi-
re: adunare: et regere di-
gnis toto orbe terra-
rū vnacū famulo tuo pa-
pa nostro: **R** et archiepi-
scopo nostro: **R** et rege
nostro: **R**: et oibus o:

Omnimū cātes et
memoriā venerā-
tes. **I**n primis gloriose
semperq; virginis ma-
rie genitricis dei et dñi
nostri ihesu xpi. **S**ed et
beatozū apostolorū et
martyrum tuozū **P**etri

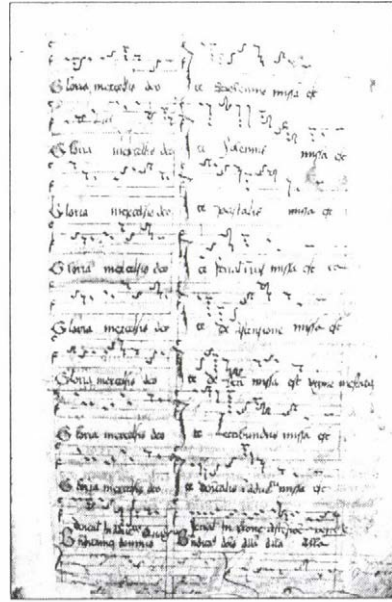
Az 1486. évi esztergomi misszálé ún. kánon-oldala a színes fametszettel

Michaelis episcopi Milkoviensis ac in pontificalibus vicarii generalis ...), Mátyás király dicsőséges uralkodása idején, Velencében, az augsburgi Erhardus Ratdolt nyomtatta ki 1486. március 18-án.

Az első levélen található az a kéziratoldal, amely forrásközlésünk tulajdonképpeni tárgyát képezi. A kéziratot bejegyzések már a kötéstábla belső oldalán elkezdődnek (1. kép) és az 1. levél rectóján folytatódnak (2. kép). A mise két részletének, a „Gloria in excelsis Deo” kezdetű himnusznak, és az elbocsátás szavainak („Ite missa est”) az év különböző időszakaira és ünnepeire vonatkozó dallamvariánsait, intonációit tartalmazza. Ezek a kéziratoldalak zenei elemzést igényelnének, amelyre nem vállalkozhatunk. Csupán annyit kell kiemelniük, hogy a XV. század végéről jócskán maradtak fenn liturgikus könyvekben ehhez hasonló kéziratot bejegyzések, s ezek jelentőségét éppen az adja, hogy a kötetek *használóitól* származnak. Tehát a széles körű, mindennapi gyakorlat sajátosságairól, műveltségi viszonyairól adnak képet, mert ezek a kották *hallás utáni másolással* készültek. S mivel a bejegyzések nem hivatásos kottairóktól vagy másolóktól valók, hanem az iskolázás során kiképzett egyénektől, jól mutatják a zenei írásbeliség középkor-végi szintjét.⁸



1. kép



2. kép

ban a pápa 1234-ben megerősítette. A püspökség és székesegyháza 1441-ben pusztult el, de címét utána is viselték. Feltámasztására a XVIII. században tettek sikertelen kísérletet. BENKŐ, Josephus: Milkovia, sive antiqui episcopatus explanatio. Vienna, 1781. 2 kötet. KNAUZ Nándor: A milkói püspökség = Magyar Sion V (1867) 401–415.

⁸ Részletes elemzés: SZENDREI 1981. 29–44.

A kézzel írott kottasorok az 1486-os misszáléban kétféle notációt mutatnak: a „magas nívójú, majdnem teljesen kötött technikájú, kódexírásnak szánt missale-kotta valószínűleg még a XV. századból, és a tagolt, XVI. század eleji kurzív hangjelzés kézzel húzott vonalakon. A lokalizálás bizonytalan. A XV. századi stílyaltabb kotta (formai sajátosságai alapján) valószínűleg budai környezetből való, mint ahogy a gazdag lapszéli ornamensek is oda utalnak.”⁹ A kurzív magyar kottairás az egész országban elterjedt volt (lokalizálható emlékek szerint Esztergomban, Budán, Pozsonyban, Győrött, Nagyszombatban stb.), még a XVI. század közepén is ismerték.

The image shows a page from a handwritten missal book, likely from the 15th century. It features musical notation on a four-line staff, with square neumes and a more cursive, shorthand-like notation. The text is in Latin, including parts of the Mass such as 'Benedicite', 'Agnus Dei', and 'Gloria'. The page is highly decorated with large initials and flourishes. The text is written in a Gothic script, with some parts in a more cursive hand. The page is numbered '3. kép' at the bottom.

3. kép

⁹ SZENDREI Janka: Középkori hangjegyírások Magyarországon: A magyar notáció története — Német neumaírások Magyarországon. Bp., 1983. 144.

LITURGIKUS BEJEGYZÉSEK¹⁰

Itt közöljük azokat bejegyzéseket, amelyek a kéziratoldal felső kétharmadában (3. kép) találhatóak, és a különböző intonációk emlékeztető, bevezető sorai.

FERIALIS IN AD[D]UCTU SEPTU[AGESIM]A: Benedicamus Domino.¹¹
 HÉTKÖZNAPOKON HETVENEDVASÁRNAPIG: Mondjunk áldást az Úrnak.
 DOMINICALIS IN QUADRAGESIMA: Benedicamus Domino.
 NAGYBŐJTI VASÁRNAPOKON: Mondjunk áldást az Úrnak.
 FERIALIS IN JEIUNIO: Benedicamus Domino.
 BŐJTI HÉTKÖZNAPOKON: Mondjunk áldást az Úrnak.

SOLEN[N]IS: Asperges me¹² [Domine, hyssopo et mundabor: lavabis me, et super nivem dealbabor. Ps. 50,3:¹³ Miserere mei, Deus, secundum magnam misericordiam tuam. Gloria Patri et Filio et Spiritui Sancto, sicut erat in principio et nunc, et semper, et in seacula saeculorum. Amen.]

ÜNNEPEKEN: Hints meg engem, Uram, ízsóppal, hogy tiszta legyek, moss meg engem, hogy a hónál fehérebb legyek. — Könyörülj rajtam, Isten, nagy irgalmad szerint. Dicsőség az Atyának és Fiúnak és Szentlélek Istennek, miképpen kezdetben volt, és most, és mindig, és mindörökkön örökké. Ámen.

DOMINICALIS: Asperges me [...] ¹⁴
 VASÁRNAPOKON: Hints meg engem...

IN RESURRECTIONE: Vidi aquam¹⁵ [egredientem de templo, a latere dextro, alleluja, et omnes, ad quos pervenit aqua ista, salvi facti sunt, et dicent, alleluja, alleluja. Ps. 117,1:¹⁶ Confitemini Domino, quoniam bonus, quoniam in saeculum misericordia eius. Gloria Patri et Filio et Spiritui Sancto, sicut erat in principio et nunc, et semper, et in saecula saeculorum. Amen.]

¹⁰ A liturgikus szövegek fordításánál Szunyogh Xavér Ferenc OSB 1933-ban megjelent *Magyar-latin misszáléját* vettük alapul (a továbbiakban: Misszálé 1933.) A mai gyakorlati használatra vonatkozóan az *Éneklő Egyház* (4. kiad., Bp., 1999) c. általánosan elterjedt liturgikus énekeskönyv számaira hivatkozunk.

¹¹ A szentmise végén a pap (a nép felé fordulva) az „Ite, missa est” formulával, vagy — az oltár felé fordulva — bocsátotta el a népet: *Benedicamus Domino* (= Mondjunk áldást az Úrnak). A ministráns erre felelte: *Deo gratias* (= Istennek legyen hála.) Vö. Misszálé 1933. 584.

¹² A szenteltvízhintés (Asperges) a szentmisére való felkészülés, megtisztulás ősi, ünnepélyes formája. Ennek végzője egy ministránssal az oltár elé vonul, a hívek köszöntése és a bűnbánatra intó bevezető szavak után ezt az antifónát intonálja. Az 50. zsoltárból vett szavak a megtisztulás utáni vágyakozást szólaltatják meg. Az „ízsóp” az Ószövetségben szereplő, meghintésre és tisztításra szolgáló gyógynövény. Miközben a kórus ezt énekli, a pap végighalad a templomon, és keresztiségükre emlékeztetve szenteltvízzel hinti meg a híveket. Az oltárhoz visszaérve rövid könyörgést mond.

¹³ Az 50. zsoltár 3. verse.

¹⁴ Ugyanaz, mint előbb.

¹⁵ Húsvéti időben az „Asperges me” helyett ezt az antifónát énekeltek a szenteltvízhintés alatt. A hozzá tartozó könyörgés is Húsvéthoz kapcsolódik.

¹⁶ A 117. zsoltár 1. verse.

FELTÁMADÁSKOR: Láttam a vizet, mely a templom jobbjáról csörgedezett, alleluja; és mindazok, kikre hullott, üdvözültek, s mondani fogják, alleluja, alleluja. — Magasztaljátok az Urat, mert jó, mert irgalma örökkévaló. Dicsőség az Atyának és Fiúnak és Szentlélek Istennek, miképpen kezdetben volt, és most, és mindig, és mindörökkön örökké. Ámen.

IN JEIUNIO: Exaudi nos, Domine¹⁷ [quoniam benigna est misericordia tua: secundum multitudinem miserationum tuarum respice nos, Domine. Salvum me fac Deus, quoniam intraverunt aquae usque ad animam meam. Gloria Patri et Filio et Spiritui Sancto, sicut erat in principio et nunc, et semper, et in saecula saeculorum. Amen.]
 BÖJT BEN: Hallgass meg minket, Urunk, [mert jóságos a te irgalmad, nagy irgalmasságod miatt tekint reánk, Urunk. Ments meg engem, Istenem, mert a hullámok egész a lelkemig hatoltak. Dicsőség az Atyának és Fiúnak és Szentlélek Istennek, miképpen kezdetben volt, és most, és mindig, és mindörökkön örökké. Ámen.]

DE CORPORE CHRISTI: Ecce panis Angelorum¹⁸ [factus cibus viatorum: vere panis filiorum, non mittendus canibus.] / In figuris praesignatur [cum Isaac immolatur: agnus pasce deputatur: datur manna patribus.] / Bone pastor, panis vere / Jesu, nostri miserere [tu nos pasce, nos tuere: tu nos bona fac videre in terra viventium.]
 KRISZTUS TESTÉRŐL: Ímhol angyaloknak étke [vándorútunk erőssége, édes fiak vendégsége, ebnek adni nem való.] / Ősi manna ezt mutatja [ezt Izsáknak áldozatja, bárányvére csordulata, képből írja régen ezt.] / Kegyes pásztor, igaz étek, édes Jézus, kérünk téged [te legeltesd, védj a néped, te mutasd meg kegyességed, fön, az élők közepett.]

Sequuntur orationes:

Következnek a könyörgések:

Ostende nobis, Domine, misericordiam tuam. — Et salutare tuum da nobis.

Mutasd meg nekünk, Uram, a te irgalmasságodat. — És a szabadtást (üdvösséget) add meg nekünk.

Domine, exaudi orationem meam. — Et clamor meus ad te veniat.

Uram, hallgass meg könyörgésemet. — És kiáltásom jusson eléd.

Dominus vobiscum. — Et cum spiritu tuo.

Az Úr legyen veletek. — És a te lelkeddel.

Oremus.

Könyörögjünk.

¹⁷ Ma a szertartások rendjében nincs külön böjti időszakra szóló szenteltvízhintési antifóna, sem könyörgés. A tridenti rend szerint ez az antifóna a búzaszentelés bevezető éneke. Vö. Misszálé 1933. 1434.

¹⁸ Az úrnapi szentmise szekvenciáját („Lauda Sion Salvatorem”) IV. Orbán pápa felkérésére Aquinói Szent Tamás írta. Az ünnepet először 1247-ben, Lüttichben ülték meg, és IV. Orbán 1264-ben rendelte el az egész egyház számára. Misszálé 1933. 698. — Babits Mihály és Sík Sándor is lefordította, az Éneklő Egyház az e kettő alapján készült változatot közli, Szedő Dénes ferences átdolgozásában. Vö. EE 577–578. — Nem világos, hogy mit keres az úrnapi szekvencia a szenteltvízhintés antifóna-változatai és könyörgései között. Valószínű, hogy ezt is csupán emlékeztetőnek szánta a lejegyző.

IN AESTATE. Presta nobis, Domine per hanc sanctificatae aquae aspersionem sanitatem mentis, integritatem corporis, tutelam salutis, securitatem spei, corroborationem fidei, fructum caritatis hic et in aeterna saecula saeculorum. Amen.¹⁹

NYÁRON: Add meg nekünk, kérünk, Urunk, a vízzel való meghintés által elménknek egészségét, testünknek épségét, üdvösségünknek védelmét, reménységünk biztonságát és hitünknek megerősödését és a szeretet gyümölcsét. Most és mindörökkön örökké. Ámen.

IN JEIUNIO. Parce, Domine, parce populo tuo, ut dignis flagellationibus castigatus in tua miseratione respirent. Per eundem Christum Dominum nostrum. Amen.²⁰

BŐJT BEN: Könyörülj, Urunk, könyörülj népeden, hogy megérdemelt büntetéseiteől megfenyítve, mindenkor a te irgalmasságodban élhessen. Ugyanazon Krisztus, a mi Urunk által. Ámen.

IN RESURRECTIONE. Concede quaesumus omnipotens Deus, ut qui festa pasc[h]-alia venerando colimus, caelestibus desideriis accensi fontem vitae sitiamus. Per eundem Christum Dominum nostrum. Amen.²¹

FELTÁMADÁSKOR: Engedd meg, kérünk, Mindenható Isten, hogy mi, akik a Húsvétnek ünnepét üljük, mennyei vágyra gyúlva szomjazzuk az örök élet forrását. Ugyanazon Krisztus, a mi Urunk által. Ámen. (ÉE 403.)

Lapszéli jegyzetek:²²

Quoniam²³ apud²⁴ te est fons vitae, alleluja.²⁵ [Et in nomine tuo videbimus lumen, alleluja.]

Mivel [Uram] tenálad van az életnek forrása, alleluja. [És a te nevedben látjuk meg a világo sságot, alleluja.]

Domine, exaudi orationem meam. — Dominus vobiscum.

Uram, hallgasd meg könyörgésemet. — Az Úr legyen veletek.

Emit[t]e Spiritum tuum, et creabuntur [et renovabis faciem terrae]. Alleluja.²⁶

Áraszd rájuk Lelkedet és ismét életre kelnek, és megújítod a föld színét. Alleluja.

¹⁹ Vö. ÉE 401. (Mai változat.)

²⁰ Misszálé 1933. 1434. A tridentini rend szerint a búzaszentelő szertartás bevezető könyörgése.

²¹ Vö. ÉE 403. (Mai változat.)

²² A lejegyző valószínűleg véletlenül felejtette ki ezeket.

²³ Elírás lehet „Domine” helyett, bár ez a változat is élhetett, mert pl. a Pray-kódexben így szerepel: „Quoniam apud te...” Vö. RADÓ, Polycarpus: Libri liturgici manuscripti bibliothecarum Hungariae. Tom. I.: Libri liturgici manuscripti ad missam pertinentes. Bp., 1947. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai, XXVI.) 48., valamint 65.

²⁴ Helyesen: *apud*.

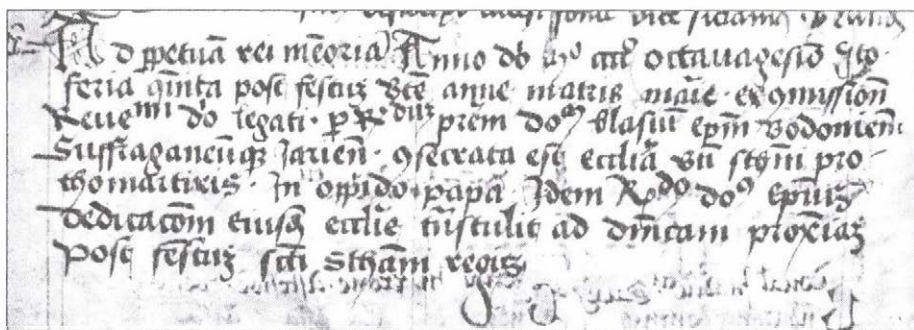
²⁵ Az 1488-ban megjelent — Radó katalógusában is feldolgozott — Missale Posoniense rendje szerint a húsvéti „kiskörmenet” (processio paschalis) alkalmával a „Vidi aquam” antifóna után nem a 117. zsol-tár, hanem a következő szöveg olvasandó: „Domine, apud te est fons uite alleluia. Et nomine tuo videbimus lumen alleluia. Collecta dicitur: Concede qu[iesumus] o[mn]nipotens] D[eus] ut qui festa paschalia agimus...” RADÓ i. m. 167. — Az esztergomi liturgiában ugyanez a verzikulus a húsvéti nagyvesperásban szerepel, a keresztelőkütnél mondják, egy könyörgéssel. Vö. ÉE 1288. oldal!

²⁶ Pünkösdvásárnap i alleluja, 103. zsol-tár 30. verse.

EGY PÁPAI ADAT

Tulajdonképpen most érkezünk el közleményünk lényegéhez, ahhoz a bejegyzéshez, amely ugyanezen a kéziratoldalon, annak alsó harmadában található. Ugyanaz a kéz írhatta, mint a fölötte lévő sorokat, de talán nem ugyanabban az időben. A betűk itt nagyobbak, testesebbek, a betűszárak kissé vastagabbak, ezáltal ez a néhány soros feljegyzés az ünnepélyesség érzetét kelti. Az íráskép a gótikus textuális és a rotunda-írás között áll.

A pápai helytörténeti irodalom mindaddig nem hasznosította azt az adatot, amelyet alább közlünk. Sem a régebbi, sem a legújabb várostörténeti feldolgozások nem említik, noha Knauz Nándor már 1870-ben megjelent művében teljes terjedelmében közölte a bejegyzést:²⁷ „Az első tiszta lap tiloldalán néhány hangjegy és ima után e sorok olvashatók...” Nyomában Radó Polikárp is közli a szöveget 1944-ben megjelent művében.²⁸ Ezúttal magyar fordításával együtt²⁹ közöljük:



4. kép

„Ad perpetuam rei memoriam. Anno domini M-o CCCC-o octavagesimo (sic!) 5-to feria quinta post festum beatae Annae matris Mariae ex commissione reverendissimi domini legati per reverendum patrem dominum Blasium episcopum Bodoniensem suffraganeumque Jaurinensem consecrata est ecclesia sancti Stephani prothomartyris in oppido Papa. Idem reverendus dominus episcopus dedicationem eiusdem ecclesiae transtulit ad dominicam proximam post festum sancti Stephani regis.”

„A dolog örök emlékezetére. Az Úr 1485. esztendejében Szent Annának, Mária anyjának ünnepét követő csütörtökön,³⁰ a tisztelendő legátus úr³¹ engedélyével a tisztelendő atya,

²⁷ KNAUZ 1870. 9.

²⁸ RADÓ 1944. 76.

²⁹ A latin fordítások elkészítésében és értelmezésében nyújtott segítségért kedves kollégámat, Köblös Józsefet illeti köszönet.

³⁰ 1485. július 28-án. Vö. KNAUZ 1870. 9.; RADÓ 1944. 76.; SZ. KOROKNAY 1973. 152.

Balázs³² bodonyi püspök és győri segédpüspök úr felszentelte a Pápa városában lévő Szent István első vértanú egyházát.³³ Ugyanez a tisztelendő püspök úr ezen egyház névünnepét³⁴ áthelyezte a Szent István király ünnepét követő vasárnapra.³⁵

Egy már meglévő templom újraszentelésére akkor volt szükség, ha azon nagyobb jelentőségű átalakítást vagy felújítást hajtottak végre, s ezáltal korábbi konsekrációja megszűnt. A templomszentelés szertartását csak püspök végezhetette. A bejegyzés tanúsága szerint ezt a szentelést Balázs, domonkosrendi szerzetesből lett címzetes püspök végezte el 1485. július 28-án, csütörtökön. Balázst 1471-ben szentelték püspökké, a győri egyházmegye területén működött. 1487-ben lett győri kanonok és segédpüspök. Jegyzetünk szerzője már ezen a címen említi, a feljegyzés tehát valószínűleg 1487 után készülhetett, mintegy visszaemlékezésként a két évvel korábban történt templomszentelésre. (Ezt látszik igazolni a zenei íráskép is: Szendrei Janka már idézett leírása szerint ez XVI. század eleji jellemzőket mutat.)

Hogy e szűkszavú, s többféleképpen is értelmezhető feljegyzés történeti háttérét megrajzoljuk, kissé távolabbra kell visszatekintenünk.

A mai Pápa város területén a XV. század közepén létezett egy város, amelyet annak földesurai, a Garaiak építettek, fejlesztettek, egy vár, amit ugyanezek építettek valamikor az 1440-es években, és egy Pápa nevű falu, amely a Pápa vagy másképpen Pápai család tulajdonát képezte, s akik ennek megtartásáért kemény harcot vívtak a Garaiakkal. A Pápai család tagjai, Pápai György és Balázs hűtlenség miatt 1464-ben birtokukat elveszítették, a Garaiak pedig 1481-ben váltak meg végleg a várostól, amikor Garai Jóbbal a család nádori ága kihalt.³⁶

³¹ VIII. Ince pápa 1484. november 8-án — Mátyás király kívánságára — Vingárti Geréb László (1452–1502) erdélyi püspököt nevezte ki magyarországi legátusának. 1488-ban az országgyűlés panaszt emelt ellene hatásköre túllépése miatt, mire a király megdorgálta, a pápa pedig Angelo Pecchinoli ortei püspököt nevezte ki a helyére. Vö. Magyar katolikus lexikon, IV. 49.

³² Balázs domonkosrendi szerzetes, teológiai tanár, 1471. augusztus 25-től felszentelt bodonyi püspök. Engedélyt kapott Győr városában és az egyházmegyében a püspöki működésre, 200 dukát jövedelemmel. 1487-től győri kanonok és segédpüspök. Utóda 1498. I. 19: György. (Magyar katolikus lexikon, I. 553.) Nevével találkozunk még a következő oklevelek kiadójaként: MOL Diplomataikai Fényképgyűjtemény (DF) 203945., 227616., 227617., 240691. — Bodony: Bodoniensis, Bodanensis, Bódön, ma Vidin Bulgáriában. Egykori püspökség. A keleti egyházszakadás (1054) után ortodox lett, 1200–1235 között unióra lépett a nyugati katolikus egyházzal, majd ismét elszakadt Rómától.

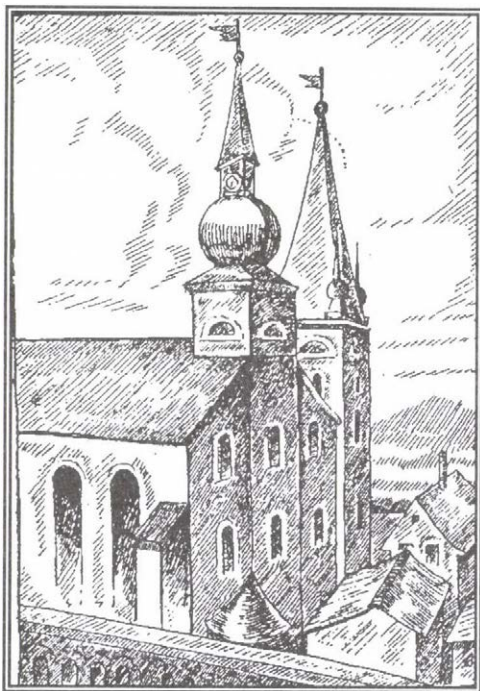
³³ A plébániatemplomot 1422-ben említik először ezzel a titulussal. Vö. KÖRMENDY József (közreadó): *Annatae e Regno Hungariae provenientes in Archivo Secreto Vaticano 1421–1536. A magyarországi egyházmegyéek javadalmainak annatai 1421–1536.* Bp., 1990. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok, 21.) 44.

³⁴ Vagyis a templombúcsú ünnepét december 26-áról nyár végére helyezte át. (Talán praktikus — vásártartási, közlekedési stb. — szempontok miatt.) Pápa szombati hetipiacjoggal rendelkezett. Vö. KUBINYI András: *A középkori Pápa = Tanulmányok Pápa város történetéből a kezdetektől 1970-ig.* Főszerk. Kubinyi András. I. Pápa, 1994. 95.

³⁵ 1485-ben augusztus 20. szombatra esett, tehát a rákövetkező vasárnap augusztus 21. volt. SZENTPÉTERY Imre: *A kronológia kézikönyve.* Bp., 1985. 156.

³⁶ A két család villongásairól és birtokairól lásd SEBESTYÉN Béla: *Enyingi Török Bálint mint Pápa város földesura (1535–1550) Pápa, 1911. 20–22. és KUBINYI 1994. 84–88.*

A templomszentelés összefüggésben állhat azzal, hogy a földesúr személye megváltozott, hiszen ettől kezdve a Szapolyai család birtoka lett Pápa. Kubinyi András kutatásai alapján valószínűsíthetjük, hogy Pápát Szapolyai Imre és István már az 1470-es évek közepén megszerezte,³⁷ de 1481-ben már bizonyosan az övék. Feltevéstünk szerint az új birtokosok renováltathatták a plébániatemplomot³⁸ — ahogyan ezt egyébként az ekkor már rendkívül gazdag és nagyhatalmú család tagjai sok esetben meg is tették —, és ez szükségessé tette a templom újrászentelését. Tudjuk, hogy Szapolyai István és Szapolyai Imre is gyakran megfordult a pápai várban, sőt, István nádor itt végrendelezett és itt is halt meg 1499 decemberében.³⁹ Írásos bizonyíték van arra, hogy Szapolyai Imre 1485-ben — tehát éppen a számunkra oly fontos esztendőben — Pápán tartózkodott.⁴⁰



5. kép

püspök, esztergomi érseki vikárius rendeletére nyomtatták. A XV. században az exempt — azaz a területileg illetékes megyéspüspök joghatósága alól kivett, és köz-

meleg is tették —, és ez szükségessé tette a templom újrászentelését. Tudjuk, hogy Szapolyai István és Szapolyai Imre is gyakran megfordult a pápai várban, sőt, István nádor itt végrendelezett és itt is halt meg 1499 decemberében.³⁹ Írásos bizonyíték van arra, hogy Szapolyai Imre 1485-ben — tehát éppen a számunkra oly fontos esztendőben — Pápán tartózkodott.⁴⁰

A szerző, aki feljegyzésünket készítette, felszentelt pap lehetett, valószínűleg jelen volt a szentelésen, majd amikor a misszálé hozzá került, a liturgikus bejegyzések után ezt a számára fontos, emlékeztető ténytet feljegyezte. Ezzel kapcsolatban szeretnénk felhívni a figyelmet egy — konkrét bizonyíték híján hipotetikus — összefüggésre, amely a kötet ki-nyomtatása és a pápai plébánia korabeli helyzete között fennállhat. Arra gondolunk, amit már korábban is említettünk: a misszálét Mihály milkói

³⁷ KUBINYI 1994. 87.

³⁸ A templomról a legkorábbi leírás 1732-ből való: PFEIFFER János: A veszprémi egyházmegye legrégebbi egyházlátogatásai (1554–1760). Veszprém, 1947. (A veszprémi egyházmegye múltjából, 10.) 150–155. Valamint ifj. HERMANN István: Szentmiklósi és óvári Pongrácz Gáspár pápai plébános városleírása a XVIII. század elejéről. (Forráskiadás) Pápa, 1999. (Jókai füzetek, 26.) 36. — Sajnos a középkori — protestánsok által átépített — templomról mindössze egyetlen, nem túl jó ábrázolás maradt ránk: az ún. Esterházy-féle fogadalmi kép a pápai ferencesek egykori kolostorában. A festmény a pestisjárvány emlékére készült 1683-ban. A templom rajzos, stilizált épülettömbjét mutatja az 5. kép.

³⁹ Már 1498 végén ott van: Sopron vármegye története. Okmánytár II. (szerk. Nagy Imre) Sopron, 1891. 581. Pápán kelt végrendelete: WAGNER, Carolus: Analecta Scepussii sacri et profani. I. Vienna, 1773. 148–151. Egy nappal később, karácsonykor meghal: KATONA, Stephanus: Historia critica regum Hungariae, XVIII. Budae, 1792. 194–195.

⁴⁰ WAGNER 69. Levelét így datálja: „Ex Castro nostro Papa, secundo die B. Luciae Virginis MCDLXXXV.”

vetlenül az esztergomi érsek alá rendelt — plébániák kormányzója a milkói püspök volt. Mivel Pápa is exempt plébánia volt⁴¹, elképzelhető, hogy ez a misszálé-példány Mihály püspök intézkedésére — valamikor 1487 után — Pápára került, a plébánia-templom használatára, felszerelésének kiegészítéseként. A felújított és 1485-ben felszentelt templom új könyveinek egyike lehetett ez a *Missale Strigoniense*-példány.

A KÖTET „UTÓÉLETE”

Sajnos a kötet további sorsával kapcsolatban csupán két adat áll a rendelkezésünkre: két további bejegyzés. Az egyik — ugyancsak a liturgikus változásokat rögzítendő — a XVI. századból való, majdnem egy egész oldalt betölt, a végén az aláírás: „*Mattheus Thatthay 1552*”.⁴²

A másik bejegyzés több információt tartalmaz, 1613-ból való. Ez arról tudósít, hogy Vasvári György esztergomi kanonok, újvári plébános a könyvet barátjának, Érsekújvári Farkas naszvadi plébánosnak ajándékozta, akit az esztergomi érsek éppen a nagyszallói plébániára akart áthelyezni.⁴³

Vasvári György győri születésű esztergomi kanonok. A nagyszombati papnevelő növendéke, később a bécsi egyetemre került, ahol a bölcseletet tanulta. 1609-ben szentelték pappá, ekkor lett Vágszerdahely plébánosa. 1610-ben kanonok, 1612-től újvári⁴⁴ plébános. 1614-ban lemondott esztergomi stallumáról és visszatért Győrbe, ahol Náprágy Demeter mellett előbb olvasó- (1614–1616), majd éneklőkanonok (1616–1630) lett. 1630–1636 között pápói prépost, 1636–1637-ben nagyprépost.⁴⁵ 1637. augusztus 16-án⁴⁶ halt meg.

Érsekújvári Farkas ugyancsak esztergomi kanonok volt (1618-tól), 1611-ben plébános Muzslán.⁴⁷ Kollányi úgy tudja, hogy 1618-ban került Naszvadra, de Kollányi nem ismerte a mi könyvbejegyzésünket, amely már 1613-ban naszvadi plébánosnak

⁴¹ Az exemptio a szabad királyi városok, valamint a királyi és királynői városok plébánosaira vonatkozott. Észérint ezek a plébánosok a szentszéki (házassági, vagyonjogi, végrendeleti) ügyeket maguk intézhatték, nem tartoztak a megyéspüspök — Pápa esetében a győri püspök — joghatósága alá. Ezek a plébánosok csak az esztergomi érseknek tartoztak engedelmességgel, csak az általa összehívott zsinatokon voltak kötelesek megjelenni. A témáról bővebben: GÁRDONYI Albert: Városi plébániák kiváltságos állása a középkorban = Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére. Bp., 1933. 163–182. KUBINYI András: Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. Bp., 1999. (METEM-könyvek, 22.) 287–300., különösen 292–294. — Az exemptiot Mária Terézia kérésére VI. Piusz pápa szüntette meg 1775-ben. A pápai plébánia ekkor került a győri püspök joghatósága alá.

⁴² Tatai Mátéről nincs további információnk.

⁴³ „Anno 1613. die 9. Junii. Georgius Vasvary canonicus ecclesiae metropolitanae Strigoniensis, parochus Uyvariensis, reverendo domino ac fratri charissimo Wophgango Ersekuyvary parochi Naszvadiensi cum regimine eusdem ecclesiae de voluntate illusterrimi domini domini Francisci Forgách cardinalis et archiepiscopi Strigoniensis mutato concedenti in Szarlo missale hoc obtulit et dedit in perpetuum sui memoriam.”

⁴⁴ Érsekújvár lehet.

⁴⁵ KOLLÁNYI Ferenc: Esztergomi kanonokok 1100–1900. Bp., 1900. 212., BÉDY Vince: A győri székeskáptalan története. Győr, 1938. (Győregyházmegye múltjából 3.) 407.

⁴⁶ Bedy szerint augusztus 6-án.

⁴⁷ KOLLÁNYI i. m. 223.

nevezi. 1624-ben Pázmány Péter a honti, 1628-ban a nyitrai főesperességet adományozta neki. 1636-ban lett őrkanonok. 1638-ban halt meg.

A misszálé tehát az 1613. június 9-én történt ajándékozással Érsekújvári Farkas naszvadi plébánoshoz került, akit az érsek akkor Nagysallóra akart helyezni. Tudjuk azonban, hogy a helyén maradt, hiszen Kollányi még 1618-ban is naszvadi plébánosként említi. Vasvári barátsága jeleként adta a könyvet Érsekújvári Farkasnak, aki valószínűleg további állomáshelyeire is magával vitte. Sorsának további alakulásáról sajnos nincs tudomásunk. Végül — talán hagyatékként — az esztergomi Főszékes-egyházi Könyvtár állományába került.

SUMMARY

ZSOLT MEZEI

The manuscript page of an incunabulum (Missale Strigoniense, 1486)

The Cathedral Library of Esztergom preserves the printed medieval missal in the blank pages of which some handwritten marginalia can be found. Most of them are liturgic notes: the abbreviated, note-headed variants and tones of some parts of the mass in Gregorian mode (*Gloria, Ite missa est, Asperges me* etc.) There is, however, a seven-line note among them, which includes some precious data of the late-medieval history of Pápa. The data tell about the dedication of the parish church of Pápa in honour of the First Martyr Saint Stephen when Bishop Balázs of Győr consecrated it on 28th July, 1485. The feast (church-ale) of the patron saint of the church was changed to the Sunday following 20th August from 26th December. We assume that the note might have been prepared in 1487 or afterwards, since the missal had been printed in 1486 in Venice. The reconsecration process of an already existing church usually takes place after renovation or reconstruction works. This event can be connected with the fact that the Szapolyai family became the proprietor of the town at around this time. According to our hypothesis, this very missal may have either been the property of the parish-church of Pápa, or its user may have come from Pápa, that is why the notes in connection with the town had been recorded in it.